

ՀՐԱՇԱԳՈՐԾ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ

ՓԻԼԻՊՈՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՒ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ,
ՄԻԱԺԱՄԱՆԱԿ ՍՐԲՈՒՀԻ ԳԱՅԱՆԵԻ
ԵՎ ՀՌԻՓՍԻՄԵԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ
ՆՈՐՈԳՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՆՇԽԱՐՆԵՐԻ
ՀԱՅՏՆՎԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

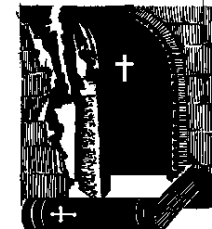
Եկեղեցու սրբերն Աստծո կենդանի վկաներն են, իսկ նրանց միջոցով կատարված հրաշագործությունները՝ երկնքի արտացոլումը երկրի վրա: Սա այն խոսքի համեմատ է, որ ասվեց մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի կողմից. «Ճշմարիտ, ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, թե ով հավատում է ինձ, ինքն էլ կանի այն գործերը, որ ես եմ անում. և դրանցից ավելի մեծերը կանի, որովհետև ես գնում եմ Հոր մոտ»

(Հովհաննեսի Ավետարան ԺԴ.12):

Եվ Փիլիպոս կաթողիկոսը դրանցից մեկն էր, որի միջոցով կատարված գործերի ու հրաշքների մասին քչերս գիտենք, և հուսով ենք, որ այս փոքրիկ գրքույկը փոքր ինչ կվերացնի այդ բացը:

Նաև գիտենք, որ Տիրոջ սրբերի բարեխոսություններով ու նրանց անունով սրբավայրերում շատերն են ազատվել զանազան փորձություններից ու հիվանդություններից: Եվ մոտիկից ծանոթանալով հրաշագործ Փիլիպոս կաթողիկոսի կյանքի ու վարքի հետ, կարծում եմ, որ շատերը կայցելեն սրբի գերեզմանին ու իրենց հավատով կստանան Տիրոջ հավատարիմ ծառայի բարեխոսական օգնությունը:

(Գրքույկը շարադրված է Առաքել Դավրիժեցու «Պատմություն»-ից. գլուխ ԻԵ)

Տեր Փիլիպոս կաթողիկոսը Բարձր երկրից էր, որ այժմ կոչվում է Աղբակ, այն գյուղից, որի անունն է էրնկան (սբ. Բարդուղիմեոսի վանքից 10 կմ. հեռու): Սա լինելով մանուկ՝ տասնչորս տարեկան, ավելի կամ պակաս, լսեց Մեծ անապատի մենակյացների ճգնական վարքի մասին: Մեծատենչ փափագով ելավ, գնաց Մեծ անապատը կրոնավոր դառնալու և հետևելու առաքինական վարքի մաքրակենցաղ սրբությունը, որը խիստ փափագում էր: Իսկ անապատի կրոնավորները նրան անապատ չթողին մանուկ հասակի և անմորուք լինելու պատճառով: Սակայն նա աշխարհ չզարձավ, այնտեղ՝ անապատից դուրս անտառների մեջ մնաց, որ անապատի

չրջապատում էին և այդպես համբերեց ութ ամիս:

Այս ժամանակները Մովսես կաթողիկոսը տակավին վարդապետ լինելով, քարոզությունը չընդունեց և լուսավորում բուրդը մարդկանց ինչպես արեգակ: Իսկ պարոն Սարգիսը՝ Մեծ անապատի հայրը, Փիլիպոսին տվեց Մովսես վարդապետին աշակերտություն: Սրա մոտ մնալով Փիլիպոսը հասավ արբունքի՝ երիտասարդական հասակի: Նրան օրհնեցին աբեղա՝ կուսակրոն քահանա, իսկ նա գիշեր-ցերեկ հետևում էր ճգնական վարքի, առաքինի գործերի և Աստվածաշնչական գրքերի ընթերցման: Մովսես վարդապետը տեսնելով սրա առաջադիմությունը՝ իր համաձայնությունը ու բոլոր միաբանների վկայությունը նրան վարդապետական իշխանություն, և քիչ տարիներ անց վարդապետական գավազան տվեց, իսկ 1079 (1630)¹ թվականին նրան օրհնեց եպիսկոպոս:

1081 (1632) թվականին, երբ հասավ Մովսես կաթողիկոսի վախճանը, նրա մոտ հավաքվեցին եպիսկոպոսներ, վարդապետներ և

¹ Առանց փակագծերի՝ հայոց բուն թվականն է, իսկ փակագծի ներսում՝ փրկչական ժամանակակից թվականը:

երևելի մարդիկ, նաև Թահմազդուլի խանը՝ քաղաքի իշխանը, և ողբալով ասացին.

«Որովհետև քո Տերը և կյանք տվողը այդպես կամեցավ, որ դու հեռանաս ու գնաս մեզնից, ուստի այժմ խնդրում ենք քո հայրախնամ գուլթից, որպեսզի մեզ բուրոսովին որբ չթողնես, այլ հայտնես մեզ, թե ումն ես տալիս մեզ, որ քեզնից հետո լինի հայր և հովիվ: Նա ասաց. «Դուք դիտեք, ում կամենում եք, ընտրեցեք»: Իսկ ժողովի բազմությունը ասաց, Մենք ամբողջ աշխարհով քեզ ընտրեցինք, իսկ այժմ դու ում ընտրես, մեզ ընդունելի նա ասաց. «Ես կամենում եմ, որ Փիլիպոս վարդապետը լինի իմ փոխանորդը և Սուրբ էջմիածնի աթոռի հաջորդը»: Երբ նրանք բոլորը լսեցին, հոժար կամքով հաճեցին և ընդունեցին, որ Փիլիպոսը լինի կաթողիկոս: Երբ Մովսեսի մահվան լուրը տարածվեց ողջ աշխարհում՝ արևելքում, արևմուտքում, նաև այն խոսքը, թե Փիլիպոսի համար պատվիրել է կաթողիկոս անել, բոլորը հոժարությամբ և կամովի հավանություն տվին. այս պատճառով ամեն տեղից ուղարկեցին վկայական թղթեր, որպեսզի Փիլիպոս վարդապետը լինի կաթողիկոս: Մինչև վկայական թղթերի գալը այդ տարին անցավ, վրա հա-

սավ 1082 (1633) թվականը, երբ նրան հունվար ամսի 13-ին Տիրոջ տնօրինության տոնին Սուրբ Հոգու օծմամբ օրհնեցին կաթողիկոս: Եվ մեր հայոց ազգը չնայած Մովսեսի մահվան առիթով վշտալից եղած տխրեց, սակայն Փիլիպոսի հաջորդությամբ ուրախանալով ցնծաց, որովհետև հոր փոխարեն որդին մնաց հանուր ազգի իշխանը՝ ըստ մարգարե Դավթի վկայության. «Եվ թեպետ Մովսեսը վախճանվեց, նրան հաջորդեց Հեսուն, և թեպետ վերացավ Եղիան, նրա փոխարեն Եղիսեոսը մնաց միևնույն հոգով»:

Իսկ երբ վրա հասավ մեր թվականության 1084 (1635) տարին, Կոստանդնուպոլսի թագավոր Սուլթան Մուրադ կոչեցյալը՝ չափազանց խրոխտ, հզոր, հաղթական և խելացի մի մարդ, Կոստանդնուպոլսից յոթ հարյուր հազար հեծելազորով ելավ, եկավ Արարատյան աշխարհը: Նստեց Երևանի բերդի շուրջը, պատեց, պաշարեց այն և ինը օրում գրավեց բերդը: Իշխան Թահմազդուլի խանին Ամիրգունա խանի որդուն բռնեց, ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս, իսկ իր նախարարներից մեկին՝ բարի ու խելացի իշխան Սուրթուզա փաշային, նշանակեց բերդի մեջ իշխան տասն-

հինգ հազար սպառազեն և ընտիր հեծյալներով: Իսկ ինքն անցավ, գնաց Թավրիզ քաղաքը, այնտեղից վերադարձավ Վանի վրա և գնաց իր տեղը: Երբ այդ ամառը անցավ և եկավ ձմեռը, երբ մեր թվականություն 1085 (1636) տարին էր, պարսից թագավոր Շահ սեֆին հարյուր հազար հեծյալներով ելավ, եկավ, մտավ Արարատյան աշխարհը և նստեց Երևանի բերդի շուրջը իննսուններեք օր: Մեծ տաժանքով, բազում չարչարանքով և շատ արյան հեղումով հազիվ կարողացավ օսմանցիների ձեռքից Երևանի բերդը ետ գրավել: Այս երկու ինքնակալ թագավորների շարժումից ավերվեցին, ոչնչացան երկրներ՝ արևելք և արևմուտք, մանավանդ Արարատյան աշխարհը իր շրջակա գավառներով: Որովհետև երկու թագավորներն էլ իրենց հեծյալներով ու հետևակներով այնտեղ միանալով՝ կատարեցին իրենց գործը և ետ դարձան:

Իսկ Սուրբ աթոռ էջմիածինը բացի եկեղեցուց և գմբեթաշեն տներից բոլորը լրիվ ավերվեցին՝ ինչ որ փայտաշեն շենքեր կային, քանդվեցին: Այս պատճառով Փիլիպոս կաթողիկոսը բազմաշխատ չարչարանքով բոլոր շենքերը նորից շինեց: Միայն փայտաշեն շենքերի համար հազար դուռուչ կանխիկ դրամ դրանց (շենքերի) արհեստավորներին տվեց: Սեղանատան մեջ հացկերույթի սեղանը և նրանցում գտնված այլ կայքերը Մովսեսի ժամանակ փայտից էին շինված, այդ պատճառով հեշտությունը ավերվեցին, բայց այժմ Փիլիպոս կաթողիկոսը հացկերույթի սեղանը, նստելատեղը և նույնի (սեղանատան) հատակը քարով շինեց, որպեսզի հեշտությունը չավերվեն հեծյալների շարժման ժամանակ: Արևելյան կողմի խցերը ամբողջովին վերաշինվեցին, ընդ որում ոչ ըստ նախնական ձևի, այլ շինված են ուրիշ ձևով: Նաև եկեղեցու տանիքը բացի գմբեթի ծածկից լիակատար նորոգվեց: Քարակապ սալահատակը, որ եկեղեցու շուրջն է, և մյուս սալահատակը, որ խցերի և այլ տների առջևն է, շինվեցին: Պարսպից դուրս հարավային դռանը մոտիկ երկու գմբեթավոր ձիթհանք նորը շինվեցին. որովհետև բնավ չկային: Սրանցից զատ այստեղ - այնտեղ կառուցեց շատ այլ մասնավոր շինվածքներ, որոնք անվանապես չենք հիշում:

Իսկ Երևանի անապատում, որի մասին ասացինք, թե կար Անանիա առաքյալի դամբարանը, ինչ շինվածք որ կար այնտեղ բացի

մատուռից, բոլորը փայտակերտ էին. սրանք բոլորը քանդվեցին, ավերվեցին՝ վերոհիշյալ երկու թագավորների գալով. այդ բոլորը լրիվ վերստին շինեց ոչ թե փայտով, այլ քարով, գմբեթի կրով՝ ժամատունը, սեղանատունը, խցերը և մնացածները²:

Բոլոր շինվածքների ավարտից հետո, որ կատարվեց էջմիածնում ու անապատում, 1086 (1637) թվականին մեր սուրբ հայրը՝ տեր Փիլիպոս կաթողիկոսը գնաց Սպահան քաղաքը և այնտեղ գտնվող քրիստոնյաների մեջ մնաց տարի ու կես՝ քարոզելով նրանց աստվածային օրենքներն ու հաստատելով քրիստոնեական հավատքի մեջ. նաև նրանցից հավաքում է Սուրբ էջմիածնի նվիրակը. իսկ ջուղայեցիները և բոլոր քրիստոնյաները նրան ընդունում էին մեծ ու բազում փառքով իբրև Աստծու հրեշտակի նրա ճգնական ու առաքինական վարքի համար:

Սուրբ Լուսավորչի աջի համար, որ տակավին Սպահանում էր, թե առաջին Շահ-Աբասի հրամանով աջը տարել էին Սպահան քաղաքը: Այս Փիլիպոս կաթողիկոսը մշտապես

² Խոսքը Զորավոր կոչվող Երևանի սբ. Աստվածածնի եկեղեցուն կից սրբատեղի մասին է:

ըղձատոչոր ու խանդակաթ տենչանքով փափագում էր, թե ինչով հնար կլինի, որ սուրբ աջը առնի, բերի Սուրբ էջմիածին: Այս մասին շատ օրեր նա խնդրանքով խոսեց քահանաների, ջուղայեցի ժողովրդի, մանավանդ մեծահավատ քրիստոսասեր իշխան խոջա Սաֆրազի որդու՝ խոջա Նազարի հետ, որ ներկա ժամանակ ջուղայեցիների ավագն էր: Փիլիպոս կաթողիկոսը խոսում ու աղաչում էր, որպեսզի Լուսավորչի աջը տան իրեն, որ տանի Սուրբ էջմիածին՝ իր (իսկական) տեղը:

Իսկ ջուղայեցիները չէին կամենում սուրբ աջը տալ, կամ նրա հեռանալը իրենց միջից, որովհետև ասում էին. «Օտարոտի երկրում և այլատեսակ ազգերի, մանավանդ նենգաժեստ և օձաբարո պարսից ազգի մեջ ենք բնակված և որևէ նշան կամ հիմք չունենք քրիստոսական հավատքի հաստատություն համար. ոչ վանքեր, ոչ ուխտատեղիներ, և ոչ էլ քրիստոսական սրբերի հրաշագործություն կառուցվածքներ, Աստծու սրբերի, կամ մեր հայրերի ու պապերի գերեզմաններ ու դամբարաններ չունենք, այլ միայն այս սուրբ աջն է, որի հրաշագործությունը տեսնելով մեր նորահաս զավակները կմնան քրիստոսական հավատքի

մեջ. իսկ եթե սա էլ առնեն տանեն, էլ ինչո՞վ մխիթարվենք այս երկրի պանդխտության մեջ, որում գտնվում ենք»: Արդ՝ այս պատճառով ջուղայեցիք չցանկացան աջը տալ: Այս առիթով պատճառներ հնարեցին և Փիլիպոս կաթողիկոսին ասացին, թե՝ «Սուրբ Լուսավորչի այս աջը, որ դու մեզնից խնդրում ես, պարսից արքան բերել, հանձնել է մեզ, իսկ մենք ինչպե՞ս կարող ենք սա քեզ տալ առանց թագավորական հրամանի, երբ վախենում ենք թագավորական պատիժներից և մատնիչների նենգությունից:

Իսկ այնուհետև տեր Փիլիպոս կաթողիկոսը Երևանի հայ ժողովրդի երևելի մարդկանցով, որ կամենում էին աջի էջմիածնի գնալը, սկսեց շրջել թագավորի իշխանների դռները և առատաձեռն նվերներով ամենքի սիրտը գրավեց: Ապա այս ամենից հետո զուտ ոսկի դահեկան լցրեց սկուտեղը և սրա հետ գրված խնդրագիր մատուցեց Շահ սեֆի արքային՝ նրանից սուրբ Լուսավորչի աջը տալու հրաման խնդրելով: Եվ ամբողջ հավիտենից և ազգաց Տերն ու Աստված, որ Իր ձեռքում պահում է բոլոր թագավորների սրտերը և որ կողմը կամենում շրջում է այն, այս ժամին

քաղցրացրեց թագավորի սիրտը՝ նա շնորհ արեց հայրապետին, կատարեց նրա խնդրանքը և գրով, թագավորական կնիքով հրաման տվեց, որ ջուղայեցիք սուրբ Լուսավորչի աջը տան տեր Փիլիպոս կաթողիկոսին: Երբ Փիլիպոս կաթողիկոսը առավ թագավորի հրաման-հրովարտակը, բերեց խոջա Սաֆարի թոռների մոտ, որովհետև որդիները վախճանվել էին. թոռների անուններն էին՝ Զալալ, Միքայել, Սինան և Պատիկ աղա: Սրանք չկամեցան աջը տալ, կաթողիկոսը սրանց մեծ բարկություն մատուցեց, իսկ նրանք վախենալով նրա սրբությունից և հայրապետական անեծքից, փափկեցին համառությունից: Եվ տեր Փիլիպոս հայրապետը բազմաթիվ քահանաներով ինքը գնաց խոջա Սաֆարի տունը, այնտեղից աջը առավ և բերեց Խոջենց եկեղեցին: Կիրակի օրը պատարագ տվեց և աջը բաց արեց: Այս լուրի վրա բոլոր ջուղայեցիները հավաքվեցին, ուխտ արին և տակավին ընդդիմանում էին և չէին թողնում աջը տանել: Այս պատճառով այնտեղից աջը գաղտնի հանեցին, բերին Զուղայի վանքը, այնտեղից գաղտնի տարան քաղաք երևանցիների մեջ, այստեղից էլ թաքուն հանեցին,

տարան Բրինջուլի իջևանատունը և դրին մի քրիստոնյա (հայ) վաճառականի բեռների մեջ, որի անունն էր Մարգարա: Սա Գողթան գավառի Յղնա գյուղից էր և վաճառականության համար եկել էր Սպահան: Նա աջը բեռան հետ միասին առած վաճառականական կարգով նախապես գնում հասնում է Թավրիզ, որից Զուղայեցիք ոչ մի տեղեկություն չունեին: Ապա Փիլիպոս կաթողիկոսը Սպահանից ելավ, գնաց Թավրիզ, աջը Մարգարայից առավ, բերեց հասցրեց էջմիածին՝ նույնի (աջի) սեփական աթոռը: Եվ այս անպատմելի ուրախություն պատճառեց բոլոր հայերին, որովհետև երբ բոլորը լսեցին, ցնծություն ձայնով, մեծ գոհունակությամբ օրհնում էին Աստծուն՝ քրիստոնյաներին հասնողին: Սուրբ Լուսավորչի աջի Սպահանից Սուրբ էջմիածին իր աթոռը գալը տեղի ունեցավ 1087 (1638) թվականի սեպտեմբեր ամսի 20-ին:

Սուրբ Գրիգոր
Լուսավորչի աջը

Սուրբ հայրապետ Փիլիպոսի կաթողիկոսությունը օրավուր զորանում ու հաստատվում էր, որովհետև Տերը նրա հետ էր, քանզի վարքով խիստ ճգնող, պաս պահող, մտքով սրբախորհուրդ, աղոթքներում անձանձիր, խոսակցությունը աստվածային էր. ինչ որ Աստծուց խնդրում էր, Աստված ամենը անթերի պարգևում էր: Մեր աչքերով տեսանք, որ բազում դիվահարներ նրա աղոթքներով ազատվեցին, հիվանդներ, պես-պես ցավագարներ, անդամալուծներ առողջացան, ամուլ կանայք նրա աղոթքներով զավակներ ծնեցին: Նրա բժշկություններից այստեղ երկուսը միայն հիշեմ: Մինչ միաբաններ էինք մեծ միաբանությունը բնակված Սուրբ էջմիածնում Փիլիպոս կաթողիկոսի ժամանակ, պատահեց, որ միաբաններից մեկը այսահարվեց: Չարը այնքան ուժեղացավ, որ մինչև անգամ նրան առած-տանում էր շինությունից դուրս՝ դաշտ ու հանդեր, այստեղ-այնտեղ մարդկանցից հեռու շրջեցնում էր, որին միշտ բռնում, բերում էին վանքը: Եվ նրա ոտքերը երկաթյա ոտնակապեր դրին և այդպես պահելով ամեն օր քահանաները Ավետարան էին կարդում. և երկարեց այսպես մինչև հիսուն

օր: Ապա մի օր, որ կիրակի էր, փրկչական խորհրդի սուրբ պատարագը մատուցելուց հետո, երբ ողջ ժողովուրդը եկեղեցուց դուրս գալով գնաց, տեր Փիլիպոս հայրապետը հրամայեց այսակիր միաբանին եկեղեցի բերել, որպեսզի պատարագիչ քահանան ատյանի մեջ սրբության զգեստով նրա վրա Ավետարան կարդա: Տեր Փիլիպոսը այս ասաց և ինքը ելավ, գնաց տուն, որովհետև անհրաժեշտ գործ ուներ, պատվավոր ինչ-որ մարդիկ նրան հյուր էին եկել: Գնաց նրանց մոտ, սեղան բացեց նրանց առջև և մի քիչ մնաց նրանց մոտ նրանց սիրտը շահելու համար, ապա թողեց նրանց հացկերույթի սեղանին, ինքը վերադարձավ եկեղեցի: Արևմտյան դռնից հանդարտ մտնելով, խաղաղորեն եկավ մինչև ատյանի մոտ և այնտեղ ընկավ իր ծնկների վրա՝ իր դեմքը պահելով Սուրբ սեղանի հանդեպ: Մի գոբզայի³ չափով սաղմոսի սրտառուչ պաղատանքով և հորդ արտասուքով աղոթեց: Այդ ժամանակ այսակիր մարդը կամենում էր ազատվել, փախչել բռնողների ձեռքերից:

³ Սաղմոսի երկու, երեք, չորս հատվածները կազմում են մի գոբզա, իսկ ամբողջ Սաղմոսարանը 56 Գոբզայից է բաղկացած:

Երբ չկարողացավ ազատվել, այդ ժամանակ ուժգին բարձրաձայն գոչումով աղաղակեց ընկավ գետին ու փսխեց և դարձավ ինչպես մեռել: Այնուհետև տեր Փիլիպոսը դադարեց աղոթելուց և մոտականերին հրամայեց վերցնել նրան և տուն տանել: Այդ օրից և հետագայում Քրիստոսի շնորհներով և Աստուծո մարդ տեր Փիլիպոսի աղոթքներով այն միաբանը ազատվեց այդ հիվանդությունից:

Ազատված միաբանը ինքն էր պատմում, թե՛ «Մինչդեռ միաբանները ինձ բռնած պահում էին Ավետարանի ներքո, որ ժամարարը կարդում էր, տեսնում էի, որ մի ահագին սև վիշապ օձ պատել էր իմ մեջքը, պարանոցս և ամբողջ մարմինս:

Նաև տեսա Փիլիպոս հոգևոր տիրոջը, որ իր ձեռքում բռնել էր խիստ մեծ մերկ սուսեր, սրընթաց հարձակումով մտավ եկեղեցու դռնով և հասավ ինձ մոտ. այդ սրով զարկեց օձին, որ փաթաթվել էր ինձ, և կտրատելով ինձնից ցած թափեց օձի գլուխը և կտորները մեծ շտապանքով փախուստի դիմելով ելան եկեղեցուց ու կորան»: Ոչ միայն այս, այլև այսպիսի շատերի բժշկեց, բայց այս միայն գրեցի իբրև օրինակ նաև մյուսների համար:

Պատմեմ նաև մյուս հրաշքը: Երբ տեր Փիլիպոս կաթողիկոսը քարոզությամբ շրջում էր օսմանցիների երկրում, Անկարա քաղաքում Ջատկի մեծ տոնի կիրակի օրը այսպիսի բան պատահեց: Մինչդեռ տեր Փիլիպոս Հայրապետը առանձնացած նստած էր, իսկ իր աշակերտներից Հովհաննես անունով մի վարդապետ՝ երևելի մի մարդ, կանգնած էր նրա առջև, տեսան, որ մոտ տասնհինգամյա մի պատանի եկավ, որ մեջքին ուներ մի փոքրիկ, մոտ յոթնամյա մանուկ, որին բերեց, դրեց հայրապետի առջև: Նույն պատանին նաև իր ձեռքում բռնած էր իր գլխարկով լիքը խնձոր և ներկած ձու: Այդ էլ դրեց հայրապետի առջև ու աղաչանքով և աղերսանքով խոսեց և ասաց նրան. «Քո ծառան եմ, տեր հոգևոր, այս երեխան, որ դրի քո սրբության առջև, իմ եղբայրն է. այսքան տարի, ինչ ծնվել է, ոչ կարողանում է խոսել, քանզի համր է, և ոչ կարողանում է կանգնել, քանզի ոտքերը թույլ են: Դրա համար մեծ պաղատանքով խնդրում եմ քո սրբությունից, որպեսզի սրա վրա աղոթք անես, և ես հավատամ Տիրոջը, որ քո աղոթքով առողջություն լինի իմ եղբորը: Իսկ մեր հայրը և սուրբ հայրապետը ծնկի

եկավ, ձեռքերը վեր բարձրացրեց և իր մեջ հավաքելով մտքերը և իր մտքի տեսողությունը հառելով բոլոր սրտերը տեսնող Աստուծոն, աչքերից արտասուք հոսեցնելով աղոթք արեց բավական ժամեր. աղոթքից հետո, երբ ասաց «Հայր մեր, որ երկնքում...», առավ խնձորից, գլորեց հեռու և խանդաղատական խոսքով ասաց փոքրիկ մանկանը. «Վեր կաց, որդյակ, վեր կաց և գնա այն խնձորը բեր»: Այն ժամանակ շնորհներով ու ողորմությամբ բարերար Աստուծո մանուկը ոտքի ելավ, գնաց վերցրեց խնձորը, բերեց հայրապետի մոտ: Այս անգամ հայրապետը մանկանն ասաց. «Վերցրի՞ր խնձորը, որդյակ»: Այն ժամանակ Աստուծո շնորհներով համր մանուկը պատասխանեց. «Այո, վերցրի, և ահա այն»: Սուրբ հայրապետն ասաց. «Այժմ փառք տուր Աստուծոն, որդյակ, և գնա գոհացած նրանից»: Մանուկն ասաց. «Փա՛ռք Աստուծոն»: Ապա մանկանը տվեց եղբորը, որն առավ ու գնաց, փառավորելով հրաշագործ Աստուծոն, որ գորության շնորհ է տալիս իր ծառաներին: (Կան նաև ուրիշ շատ հրաշագործություններ, որ սուրբ կաթողիկոս տեր Փիլիպոսը արել է, և որ մեր իսկ աչքերով տեսել ենք, բայց այսքանը բավական է):

Նա նաև խոր մտածող, խելոք, աշխարհաշեն և արդյունարար մարդ էր. աստվածաշնչական գրքերի մեջ սրամիտ, նրբաքնին, խրատների ու քարոզների մեջ քաղցրախոս, արդյունավոր: Եվ սրանք աղոթքների շնորհիվ աստիճանաբար հետո ստացավ, որովհետև ամեն տեղ, ուր էլ քարոզում էր ու կանոնադրում, ամենը պտղաբերում և արդյունավետ էր դառնում:

Նաև շատ տոնասեր էր, տոները պայծառացնող, եկեղեցիները զարդարող, տերունական և սուրբ Աստծո տոների պատվիչ, ինչպես որ գրված է Հովհան Օձնեցու մասին: Այս պատճառով նրա անունը չափազանց հռչակվեց և համբավը տարածվեց ողջ աշխարհում՝ ոչ միայն հայերի մեջ, այլև մահմեդականների, վրացիների, և ամենքը սիրում, հարգում էին նրան: Առավել ճգնաժամյան, սրբության և Աստծուն հաճելի ծառայող լինելու համար խիստ վախենում էին նրանից ոչ միայն ռամիկները, այլև աշխարհակալները, իշխանները, զորավարները, քանզի նրա թշնամիներից շատերին տեսան, որոնք կործանվեցին, մեջտեղից վերացան և նրա սիրելիներից, որոնք զորանալով առաջադիմեցին: Եվ այն

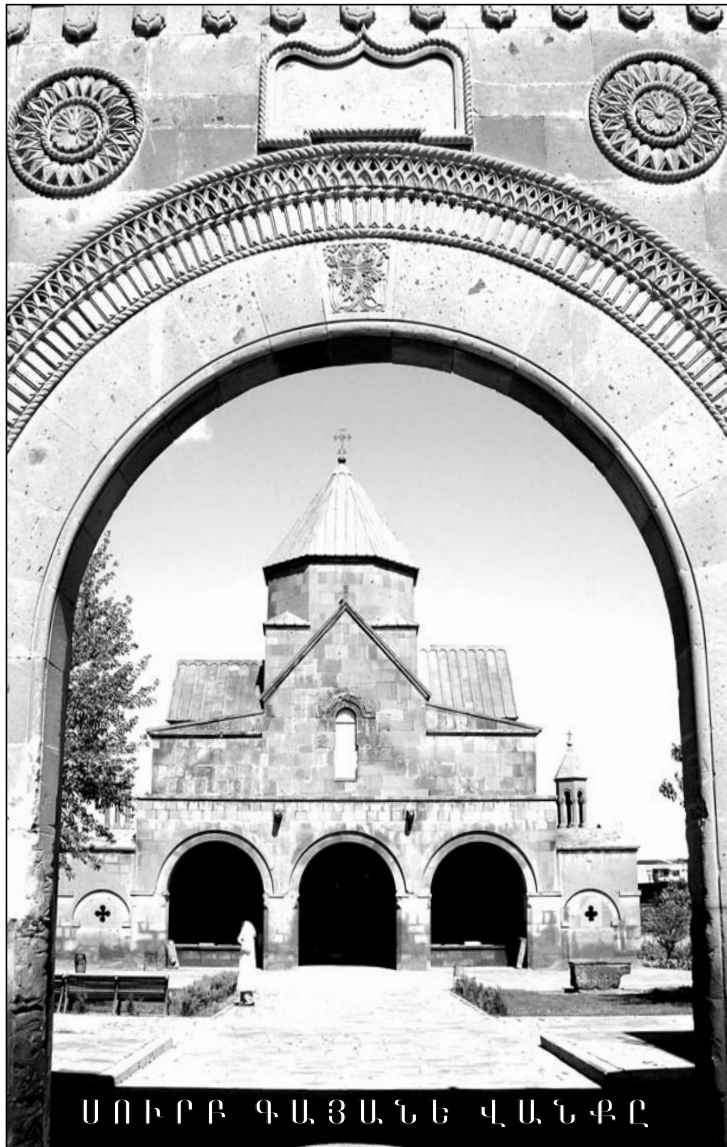
դպրոցը, որ Հովհանավանքում հաստատեցին, սա ևս ամուր հաստատեց և ուսումով ու առաքինությամբ վարժեցնելով հասցրեց կատարելության և տարիներ հետո Հովհանավանքից փոխեց, բերեց Սուրբ Էջմիածին և դպրոցը այնտեղ հաստատեց, որտեղ բոլորը սովորեցին և եղան պիտանի մարդիկ՝ վարդապետներ, եպիսկոպոսներ, քահանաներ: Եվ վաղուց ի վեր խափանված վանքերը լցվեցին արեղաներով, իսկ գյուղերն ու քաղաքները քահանաներով, և դեռևս օրավուր աճում է նույն դրվածքով: Եվ սրանով բազմաթիվ կիսավեր ու խախտված եկեղեցիներ նորոգվեցին և գյուղերում, քաղաքներում շատ եկեղեցիներ նոր շինվեցին հրաշալի հորինվածքով, պայծառ ու փառավոր ամեն ինչով:

Էջմիածնի բոլոր շինություններից հետո, որոնք սուրբ հայրապետ Փիլիպոսը արեց, այնուհետև ձեռնարկեց, որպեսզի սրբուհի կույսեր Գայանեի և Հռիփսիմեի տաճարները նորոգի: Բայց սուրբ Գայանե կույսի տաճարը ավելի ավերված է, որովհետև ամբողջ տանիքը իջած էր, միայն շուրջանակի պատերը և չորս սյուներն էին կանգուն մնացել, գլուխը բաց, պատերի հիմքերը այստեղ - այնտեղ

ծակոտված ու քայքայված: Սրանց նորոգման սկիզբը տեր Փիլիպոս կաթողիկոսը դրեց: Մեծատենչ կարոտով ու ջանքով և շատ դրամ ծախսելով հիմքից մինչև գմբեթի ծայրը գեղեցկաչեն նորոգեց, որի վրա դրեցին տերունական նշանը՝ խաչը: Սուրբ կույս Գայանեի եկեղեցին նորոգելիս գտնվեցին նրա և մյուս կույսերի նշխարները: Անպատմելի ուրախություն պատճառեց ամբողջ հայ ազգին որպես վերականգնում կործանված թագավորության: Որովհետև ամենքը խորհում ու մտածում էին սուրբ կույսերի նշխարների մասին՝ արդյոք տեղում են, թե ոչ, քանզի ավագ խորանի ներքո շինված մատուռը, որ այս սրբերի նշխարների հանգստյան շիրիմն էր, ավերված էր ամբողջովին, ոչ միայն մատուռը, այլև նրա վրա կառուցված ավագ բեմն էր ավերված ու քանդված մինչև հատակը և աղբով ու փողոցի կեղտով լցված էր մինչև վեր:

Այս նորոգման ժամանակ տեր Հովհաննես անունով մի արեղա կար, որ մի ստեղծարար, գործունյա և խորախորհուրդ մարդ էր. սրան տեր Փիլիպոս կաթողիկոսը նշանակել էր այս գործի վերակացու և գործերի վարիչ: Սա մի

օր ինչ-որ պատրվակով բոլոր գործավորներին ուրիշ տեղ է ուղարկած լինում, իսկ առանձնացրած տեղը մի գիշեր և ցերեկ ինքը միայնակ քանդեց գետինը, որտեղ որ իր մտքի ազդեցությամբ կարծիք էր ունեցել: Այնքան փորեց հողը, մինչև հասավ անշարժ հողին, որի վրա դրված էր եկեղեցու հիմքը: Հիմքի տակ, երեք տապան գտավ, որոնցից մեկը հարավային կողմն էր, մյուսը՝ հյուսիսային, երրորդը՝ արևելյան: Երբ տապանը բացեց, իսկույն նորասքանչ ու զարմանալի անուշ հոտ բուրեց, որը ծավալվելով լցրեց ամբողջ վայրը: Նա տեսնում է յուրաքանչյուրի նշխարները՝ սպիտակ, փայլուն, ինչպես ձյուն, և տապանների մեջ ամբողջ նշխարները լրիվ անպակաս: Սրա վրա ցնծալից բերկրությամբ լցված տեր Հովհաննեսը ընկնում է երեսի վրա և երկրպագում Աստծուն և գոհանում Նրանից, որ իրեն արժանի արեց այդպիսի շնորհների: Ապա առնելով սրբերի ոսկորներից մի մասունք՝ վերցնում է իբրև հավաստիության նշան, ապա կափարիչ վեմը դնում է տապանների վրա, խճով, կրով ամրացնում, փակում է տապանները և նշանները անհետ անելով կորցնում է: Գործավոր մարդկանցից

ոչ ոք այդ չիմացավ: Այս անելուց հետո վերցրած մասունքը բերում ցույց է տալիս վարդապետներին ու բոլոր միաբաններին ու պատմում որպիսությունը, որի համար բոլորը ցնծության ձայնով գոհանում են Աստուծոց և ուրախանում անպատմելի ուրախությամբ: Սուրբ կույս Գայանեի ու նրա ընկերների նշխարների գյուտը և նույնի եկեղեցու նորոգումը կատարվեցին 1101 (1652) թվականի հոկտեմբեր ամսի 19-ի երեքշաբթի օրը:

Երբ Գայանե կույսի տաճարի ամբողջ շինվածքը ավարտվեց, գնացին սրբուհի կույս Հռիփսիմեի տաճարը և ձեռնարկելով սկսեցին այն ևս նորոգել, որովհետև եկեղեցու արտաքին կողմից գմբեթի գլուխը, ամբողջ տանիքը, պատերի երեսները և նրանց հատակները, իսկ ներսի կողմից բեմը, հատակի սալարկը, չորս խորանների մեջը: Բոլոր հիշածներս ավերված ու քայքայված էին, դրա համար մեծ ջանքով և երկար աշխատանքով ճիգ թափելով ամբողջը նորոգեցին, վերջացրին և եկեղեցու գագաթին կանգնեցրին տեղունական նշանը՝ խաչը: Եվ մեր տեր Հիսուս Քրիստոսի շնորհներով ու ողորմածությամբ այստեղ ևս գտնվեց սրբուհի կույս Հռիփսի-

մեի նշխարը: Ոչ միայն մեկ, այլ երեք տեղում, որ բաժին-բաժին էին արել և ամփոփել ապահով տեղերում, երկու տեղերի նշխարները դրել էին վեմերի միջև, իսկ մեկը, որի նշխարները շատ էին, դրված էին փայտյա արկղի մեջ, իսկ փոքրիկ տեղը իբրև մատուռ շինված էր նշխարների համար և այնտեղ դրել էին նշխարներով լի սնդուկը, իսկ մատուռի պատին գրեր էին գրված, որի օրինակը առաջավասիկ գրեցի այստեղ, որ հետևյալն է:

❖ Ով անբաժանելի ծոցածին հոր և համագույգ հոգու, այսինքն՝ երկրայիններին կամե-

ցողի, անոխակալ երկնավոր փեսայի հարս, հրաշափառ ու երջանիկ նահատակ, բարեգործ արքային նվաճող՝ լինելով միշտ և անընդհատ քեզ ծանոթ Սուրբ Հոգու համար սպասավոր:

❖ Ով սրբուհի, աղաչում եմ քո բարեխոսությամբ և անսպառ աղոթքներով այնտեղ պահապան եղիր քո անվան հիշատակողներին և այնտեղ ինձ, որով հանդես կգաս երկրայիններիս համար լինելու սուրբ կույս, արագ օգնական, որ և կլինես պատսպարան ամեն բանի մեջ, հաղթող ու բարեխոս:

❖ Հիշիր և ինձ, որ ինքնահաճ նվիրվեցի իսկապես ըստ քո անվան վերստին աստվածաստեղծի այս տաճարին իբրև մասնակի զոհ, որի շնորհներով ես բավարարվեցի, աղաչում եմ անձով և հարակից անուկով քեզ, Հռիփսիմե:

❖ Սուրբ կաթողիկե արքեպիսկոպոսարանի Հակոբ քահանա:

❖ Խոսրովիկ, Սուրբ Հռիփսիմեի ծառա:

❖ Սուրբ Ոլոգին:

❖ Ստեփանոս:

Արդ այսքան խոսքերը, որոնց սկզբում խաչանշան եմ գրել, առանձին առանձին

գրված էին մատուռի պատին, որի մեջ դրած էր նշխարներով լի սնդուկը, իսկ մենք այնտեղից առանք օրինակը, գրեցինք այստեղ հուրախություն ձեր ապագայում պատահող ընթերցողներիդ և մեզ աշխատասիրողիս Քրիստոսի կողմից բարեքների վարձի առիթ ձեր աղոթքներով և սրբուհի Հռիփսիմեի բարեխոսությամբ:

Երկու վկայանոցների՝ սրբուհի Գայանեի և

սրբուհի Հռիփսիմեի սկիզբն ու ավարտը եղան երեք տարում. 1100 (1651) թվականին սկսեցին նորոգությունը և 1102 (1653) թվականին ավարտեցին գործը. մեծ ծախսերով և շատ աշխատանքով շինեցին, վերջացրին ի փառս Քրիստոսի և Նրա սուրբ վկաների:

Մեր սրբազան հայր տեր Փիլիպոսը կամեցավ գնալ Երուսաղեմ, որը և ելավ մեծ ամբոխով՝ վարդապետներով, եպիսկոպոսներով, քահանաներով և սպասավորներով, որոնք իր միաբաններն էին: Իսկ քաղաքներից ու գավառներից շատ նշանավոր անձինք՝ բազմաթիվ վարդապետներ, եպիսկոպոսներ, իշխաններ, որոնք լսելով սուրբ հայրապետի գնալու լուրը, նրանք ևս շտապեցին գնալ: Երբ Փիլիպոս կաթողիկոսը Հասավ Թեոդուկոլիս, որ Կարին քաղաքն է, նրա գնալու համբավը հասավ մեծ քաղաք Կոստանգնուկոլիս: Այնտեղ բնակված հայ ժողովուրդը իր հայրապետի մեծաշուք փառքի համար մոտեցավ թագավորի եպարքոսին, որ վեզիրն է, և խնդրեցին նրանից մի թագավորական ծառա թագավորի արքունիքից, սրա հետ նաև հրովարտակ թագավորական կնիքով, որպեսզի ծառա կոչված իշխանը գա պաշտպանելով սպասավորի հայ-

րապետին այն երկրներում շրջագայելու ընթացքին, որոնք օսմանցիների իշխանություն տակ են գտնվում, որպեսզի չլինի թե իշխաններից կամ կուսակալներից որևէ մեկը զրպարտելով տանջի կամ բռնադատելով վշտացնի հայրապետին: Սրանց խնդիրքը հաճո թվաց եպարքոսին, նրանց տվեց թագավորական հրովարտակ և մի բարի իշխան, որը և գնալով հայրապետի մոտ՝ կատարեց իր պարտականություն գործը՝ սպասավորելով հայրապետին նրա բոլոր շրջագայությունների ընթացքում: Քանզի այն բոլոր քաղաքները, որոնք օսմանցիների իշխանություն ներքո էին, կաթողիկոսը շրջեց, իսկ իշխանը նրա հետ շրջագայելով սպասավորում էր, մինչև որ նրան բերեց հասցրեց նրա աթոռը՝ Սուրբ Էջմիածին և հանձնեց երկրի իշխան Մահմադղուլի խանին և առնելով նրանից հավաստիքի և ազատության թուղթ գարձավ իր թագավորի պալատը: Եվ տեղ Փիլիպոս կաթողիկոսը Երուսաղեմում մնաց չորս ամիս, իսկ քաղաքի փաշան, հոռոմների պատրիարքը և ֆռանկների վանքի պետը շատ սիրով, մեծաշուք փառքով էին ընդունում և պատվում նրան, որքան նա այնտեղ մնաց:

Նա Սուրբ Հակոբ եկեղեցու հատակը գեղեցիկ հորինվածքով և նկարակերտ ներդաշնակությունամբ, գույնզգույն քարերով սալարկեց: Թեպետ և նախապես ուներ սալարկ, բայց հավասար ու հարթ էր, այլ բարձր ու ցածր, անհարմար ու կոպիտ: Բարձրացրեց նաև ավագ խորանի բեմը, որ առաջ շատ ցածր էր:

Այն նույն տարին, երբ տեղ Փիլիպոս կաթողիկոսը գնացել էր Երուսաղեմ, այնտեղ էր եկել նաև Սսի կաթողիկոս տեղ Ներսեսը: Այդ ժամանակ Երուսաղեմի առաջնորդն էր Աստվածատուր վարդապետը: Իսկ հոգեկիր հայրապետ տեղ Փիլիպոս կաթողիկոսը, որ Պողոս առաքյալի նման մշտապես ցավում ու հոգում էր եկեղեցու թերությունների ու անկարգությունների համար, իր վիճակի բոլոր ժառանգավորների հետ միակամ եղած կամեցավ անկարգությունները մեջտեղից վերացնել, առօրյա խոսքով բոլորին հորդորում էր գալ սիրո ու միաբանության և վերացնել անկարգությունն ու ատելությունը: Սրա քրիստոսասփյուռ քարոզությունամբ ու հոգեբուխ վարպետությունամբ գումարված ընդհանուր ժողովը բարիանալով՝ եկեղեցականներ, աշխար-

հականներ, որոնց մեջ էին գլխավորներ՝ Սսի կաթողիկոս տեր Ներսեսը, Երուսաղեմի առաջնորդ Աստվածատուր վարդապետը, միաբանությամբ խոնարհվեցին հայրապետի հրամանի առջև և հաստատեցին տասներեք գլուխ կանոնադրություն, որոնցից առաջինն էր սերն ու միաբանությունը երկու աթոռների միջև՝ էջմիածնի ու Սսի կաթողիկոսների: (Հաջորդ տասներկուսը երկարության պատճառով հարկ չհամարեցինք մեջ բերել այստեղ: Իսկ ով կուզենա մնացածը իմանալ, թող կարդա Ա. Դավրիժեցու Պատմություն գրքում. էջ 262.):

Խրատական խոսքի այսքան գլուխները իբրև կանոն դրեց սահմանեց և ամեն օր քարոզում էր բոլորի առջև, որն ընդունեցին և հավանեցին, սիրով հանձն առան Սսի Ներսես կաթողիկոսը, Աստվածատուր վարդապետը, բոլոր վարդապետները, իշխանները, ստորագրեցին, կնքեցին և ինքնակամ հոժարությունով օրինակը առան, տարան իրենց երկիրը, շատ տեղերում սրա լրիվ օրինակը կա և տակավին նույն ուխտով ու սիրով մնում են Քրիստոսի շնորհներով՝ նաև ուղիղ երախտագիտություն արժանի և ուղիղ գործեր սահմանեց այնտեղ՝

Երուսաղեմում:

Ապա Երուսաղեմից ելավ, նստեց նավ ու ծովով գնաց Կոստանդնուպոլիս, այնտեղ մի կլոր տարի մնաց. այնտեղ ևս երախտագիտություն արժանի ուղիղ գործեր սահմանեց: Այս բոլորից առաջ նրանց անջատողական երկպառակությունը միաբանության վերածեց, քանզի ժողովրդից ովքեր որ բնիկ տեղացիներ էին՝ Կոստանդնուպոլիս քաղաքից, բարձրամիտ պարծանքով ճնշում, իշխում էին եկվոր ժողովրդին և իբրև գռեհիկ ու տմարդի էին համարում: Իշխանական բոլոր իրողությունները, գործերն ու խոսքերը վերցրել էին իրենց ձեռքը և այդպես էին գործում, իսկ եկամուտները շորթելով անհաղորդ էին պահում (եկվորներին): Այս պատճառով նրանք հոգու խորքում վշտանում էին իրենց քահանաներից, և մշտապես վիրավորական ու ատելություն խոսքերով էին դիմավորում միմյանց և կռվում էին. խռովությունը նրանց մեջ հաստատվել, արձանացել էր անհաշտ ու արյան ատելություն:

Իսկ Փիլիպոս կաթողիկոսի այնտեղ գալով ու այս բոլորը տեսնելով՝ ամեն գործից ավելի կարևոր համարեց դրա մասին հոգալ: Շատ

օրեր բազմազան ձևերով, երբեմն ընդհանուր, երբեմն առանձին ~ առանձին խրատելով, սովորեցնելով, ամենքի սիրտը, կամքը շահելով բերեց իր խոսքին և նրանց հաշտեցնելով միաբանեց, որ լինեն համահավասար եղբայրներ և ամեն գործ ու բան միասին հոգան և կատարեն: Այնուհետև ջերմ սիրելիներ և վշտալից եղբայրներ լինելով մնում են Փիլիպոս հայրապետի սահմանադրությանը ենթակա գեղեցիկ սիրով ու միաբանությունում շնորհիվ օրհնյալ Քրիստոս Աստծու:

Ապա դրանից հետո ձեռնարկեց եկեղեցիների պարտքը վճարելը, որովհետև քառասուն հազար դոլոնչ պարտք կար հայոց այն եկեղեցիների վրա, որոնք Կոստանդնուպոլսում են: Պարտքերի պատճառը նախ՝ սոսկ միայն կոչումով պատրիարք անվանված առաջնորդները, որոնք թագավորական իշխանությունների օգնությամբ են նստում, դրամի ընտրությամբ սպրդելով ներս են մտնում և դրամի ծառայությունն են նվիրվում, և ոչ Աստծուն: Եվ երկրորդ՝ ժողովրդից կովասերները, խռովարարները, որոնք փառասիրության, նախանձի, մարմնավոր շահի ակնկալության համար խմբավորվում են ոմանք այս

առաջնորդի, ոմանք այն առաջնորդի շուրջը, դրամի ծառայության արբանյակներ և զորավիգներ էին լինում նրանց: Ապա գնալով մատյանավարի (քարտուղարի) վեզիրի, թագավորի մոտ՝ շատ կաշառք էին տալիս նրանց և վանում էին ախոյանին և առնում իշխանությունը իբրև սոսկ անուն պատրիարքության, առաջնորդության: Նաև բազմապատիկ կաշառք իշխանների դռներն էին ցրում այստեղ-այնտեղ: Եվ այսպես անելով, պարտքը շատացավ, բարդվեց, հասավ մինչև 40 հազար դոլոնչի:

Այս պատճառով Կոստանդնուպոլիս քաղաքը մեծ խռովությամբ լցվեց, իբրև փոթորկված ծով անդնդապտույտ հատակով, իբրև կայծակընկեց և հուր ցանոզ ամպերի դողացնում էր բոլոր մարմնավորներին: Եվ այս խռովության լուրը ծավալվելով տարածվեց բոլոր քաղաքներում ու գյուղերում, արևելքում, արևմուտքում, ամեն ոք բերանը բացած այս մասին էր խոսում: Այս պատճառով շատ անվանի ու երևելի մարդիկ, քահանաներ, երեցփոխաններ և ուրիշներ Կոստանդնուպոլսից ելած երկարածիգ ճանապարհով եկան Սուրբ աթոռ էջմիածին՝ կաթո-

ղիկոսի մոտ, որպեսզի մի հնար գտնեն խռովությունները վերացնելու և պարտքերը վճարելու: Իսկ կաթողիկոսը իր ողջ գործությամբ ջանք էր թափում երբեմն գրությունաբար, երբեմն մարդ ուղարկելով և այլ կերպ հնարներ գործադրելով, բայց ժողովրդի խռովություններին խաղաղություն չեղավ: Այս պատճառով քաղաքի ժողովրդի շատ մարդիկ վշտացան, վտանգվեցին, որովհետև ոմանք դարձան տնանկներ և աղքատներ՝ զրկված ունեցվածքից, ապրանքներից, տներից, ոմանք հայրենիքից, ոմանք բանտերում ու կալանատներում մեռան, ոմանք վտարանդի լինելով հեռավոր քաղաքներում պանդխտությամբ շրջում էին՝ հեռացած ընտանիքներից ծանոթներից և այդպես էին իրենց կյանքը անցկացնում: Տասնութ տարի երկարեց այս դառն գործը, մինչև որ այնտեղ գնաց Աստծու ծառայողները Փիլիպոս կաթողիկոսը: Եվ որովհետև Տերը նրա հետ էր, նրա շնորհներով նույն քաղաքի ժողովրդի այնքան պարտքը վճարեց: Որովհետև ժողովրդից ամեն մեկին հրամայում էր ըստ իր կարողության օգնական լինել պարտքը վճարելու համար: Եվ այն մարդը, որին ուղղվում էր կաթողիկոսի հրա-

մանը, բոլորովին չէր հանդգնում որևէ բան ասել, այլ սիրահոգար կատարում էր հայրապետի հրամանը նրա օրհնություն համար: Վստահելի մարդկանց այս գործի հոգաբարձուներ նշանակեց, որոնք մեծ ջանքով ու աշխատանքով ութ ամսում հավաքեցին ժողովրդի նվերները և վճարեցին ամբողջ պարտքը, և եկեղեցին ազատեցին պարտքերից հավիտյան օրհնյալ մեր Քրիստոս Աստծու շնորհներով. ամեն: Տեր Փիլիպոս կաթողիկոսի արդյունավետ գործունեության, աստվածաբանական վարպետության և առաքինական ճգնություն համբավը, ինչպես բոլոր երկրներում, սփռվելով տարածվեց հասավ Լվով քաղաքը: Լվով քաղաքի նիկողայոս անվանված եպիսկոպոսը իր հոգում հասկացավ, որ առանց որևէ կասկածի ու երկբայության իր վերքերի և ձախողված գործերի դեղն ու սպեղանին սույն հայրապետից և հոգևոր բժշկից է լինելու: Ուստի առանց դանդաղելու ելավ Լվովից, եկավ Կոնստանդնուպոլիս՝ հայրապետի ոտքը և հնազանդությամբ հանձն առավ նրա հրամանների կարգն ու կանոնները, որով և ստացավ կաշկանդումների արձակում և եպիսկոպոսական իշխանություն:

Ապա մեծ ուրախությամբ դարձավ, գնաց իր քաղաքը՝ Լվով:

Տեր Փիլիպոսը, ապրելով Կոնստանդնուպոլսոսում, բազմաթիվ բարի գործեր և ուղիղ կարգեր հաստատեց այնտեղի եկեղեցականների ու աշխարհականների համար և ապա բազմաթիվ թանկագին եկեղեցական անոթներով ու առտնին կարասիներով ելավ այնտեղից, ճանապարհ բռնեց, եկավ, հասավ բարձրագահ աթոռ Սուրբ Էջմիածին, սուրբ կույս Աստվածածնի վերափոխման տոնին:

Փիլիպոս կաթողիկոսի գնալ-գալը տևեց երեք տարի: Երբ եկավ 1103 (1654) թվականը՝ ավագ պասի օրերում սկսեց հիմք դնել Սուրբ Էջմիածնի զանգակատան (չինարարությունը), որովհետև Էջմիածնի վանքը զանգակատուն չունեց: Բայց Փիլիպոս կաթողիկոսի սրտում կար այն շինելու բուռն ցանկություն: Եվ Աստված իր երկյուղածների կամքը կատարում է, նրա սրտի ցանկությունը կատարեց հետևյալ ձևով:

Այն ժամանակ, երբ տեր Փիլիպոս կաթողիկոսը Կոնստանդնուպոլսոսում էր, այնտեղ էր ազգով հայ քրիստոնյա մի մարդ, որի անունն էր Անտոն Չելեպի: Սա Բուրսա քաղաքից էր,

որի տունուտեղը և բնակությունը այնտեղ՝ Բուրսայում էր: Բայց նաև Իզմիր քաղաքում ուներ տուն ու ապարանք. Կոնստանդնուպոլսոսում էլ ուներ հոյակապ ոսկեզօծ գուլնգուլն զարդարված տուն ու ապարանք: Այս Անտոն Չելեպին չափազանց երևելի ու այնքան հռչակված էր, որ մինչև իսկ հայտնի էր օսմանցիների թագավորի արքունիքում, նաև Ֆռանկների հեռավոր երկրներում, Պարսկաստանում, քանի որ չափազանց ունևոր էր ու հարուստ: Իր գործը վաճառականությունն էր, որի առիթով երբեմն լինում էր Կոնստանդնուպոլսոսում և երբեմն Ջմյուռնիայում, որ Իզմիրն էր: Եվ երբ վաճառականների քարավանները պարսից երկրից գալիս էին Իզմիր, քարավանի ամբողջ բեռները միանգամից գնում էր, ինչ էլ որ լիներ, թե մետաքս, թե որևէ հագվագյուտ բան, և միանգամից գինը վճարում էր: Այսպես էլ Ֆռանկների երկրից, երբ նավերը թանկագին հարստություն բարձրված բեռներով ծովով գալիս էին, նավի բեռը ինքը միայնակ միանգամից գնում էր և անմիջապես գինը վճարում:

Եվ այն օրերին, երբ Փիլիպոս կաթողիկոսը Կոնստանդնուպոլսոսում էր, պատահեց, որ

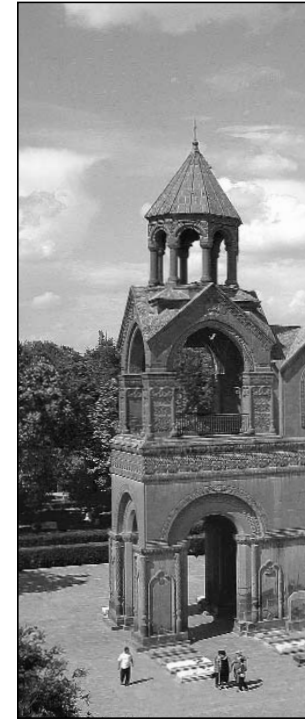
այնտեղ եղավ նաև Անտոն Չելեպին, որը տեսնելով տեր Փիլիպոսի առաքելաչնորհ վարդապետությունը և մաքրակենցաղ ապրելակերպը՝ սիրով կապվեց: Սրան տեր Փիլիպոսը ասաց. «Որովհետև աստվածային իշխանությունից ամեն ինչ անպակաս պարգևած է քեզ՝ թե ինչքի առատություն, թե ծառաների բազմություն, թե անվան մեծություն, արդ դու պետք է ըստ քո հարգարժան անվան երևելի հոգևոր հիշատակ թողնես երկրում քեզ համար, դրանցից մեկը, որ քո առաջ կա, այդ էջմիածնի զանգակատունն է, որը չափազանց հարկավոր է, բայց չկա: Արդ՝ կամենում եմ, որ դու Սուրբ աթոռի այս պակասությունը լրացնես: Իսկ Անտոն Չելեպին մեծ հոգաբարձի և ինքնակամ խոնարհությունով և խնամքով հայրապետի հրամանին հանձն առավ կատարել նրա խնդրանքը: Նա ասաց հայրապետին. «Որովհետև այդպես է քո ցանկությունը, նաև հարկավոր է Սուրբ աթոռ էջմիածնին, իմ կողմից դու եղիր ինձ փոխարինող և հայր: Աստծու օգնությամբ երբ էջմիածին գնաս, որքան անհրաժեշտ է և հաճելի քո սրտի ցանկությունը, լայն, ընդարձակ, հաստահեղույս, բարձրաչեն գեղեցկատես նկարակեր-

տությունը ձեռնարկելով կշինես, իսկ դրամական ամբողջ ծախսը, որ այնտեղ լինի, ես լիուլի և հոգաբարձի հավելումով կվճարեմ»:

Արդ՝ այս պայմանով երբ Փիլիպոս կաթողիկոսը հասավ Սուրբ էջմիածին, սկսեց զանգակատան շինությունը, որի սկիզբն ու հիմնարկումը տեղի ունեցան մեր թվականության 1103 (1654) տարվա աղուհացքի (Մեծ պասի) օրերում: Սուրբ էջմիածնի Աստծու մեծ տաճարի արևմտյան կողմում՝ արևմտյան դռան վրա, սրա պատին ընդհուպ, սույն տարում բարձրացավ շենքը, մինչև կապվեցին ներքին կամարները, վրա հասավ ձմեռը, և փոխվեց 1104 թվականը, և երբ հասան մարտ ամիսը՝ աղուհացքի հինգերորդ կիրակին, տեղի ունեցավ մեծ հայրապետ տեր Փիլիպոս կաթողիկոսի վախճանը, ուստի և խանգարվելով խափանվեց զանգակատան կառուցումը:

Քանզի Երևան քաղաքի իշխանը Լալաբեկի որդի Մահմադ խանն էր: Սրա որդի Մահմադղուլի խանն էր, մի գոռոզ հաստագլուխ, այլև բրիստոնյաների նկատմամբ կոպիտ մարդ էր: Թեպետ կաշառքով և շատ խնդրանքով Փիլիպոս կաթողիկոսը հրաման խնդրեց նրանից զանգակատան շինության համար, սակայն խա-

նը նրան չլսեց իր կոպտութեան պատճառով: Բայց կաթողիկոսը, որի հույսն առ Աստված հաստատունն էր, այդ հույսով զանգակատան հիմքը դրեց և սկսեց շինել: Իսկ երբ Փիլիպոս կաթողիկոսը վախճանվեց, զանգակատունը խանի չարութեան պատճառով մնաց կիսաշեն, որովհետև միշտ ասում էր, թե զանգակատունը չեմ թողնի շինեն, այլ քանդելու եմ: Այդ տարին նախախնամող Աստված պահեց զանգակատունը և խանին քանդեց, քանդի անվանի և ավելի մեծ իշխաններ Շահ-Աբաս թագավորի կողմից ուղարկվեցին Արարատյան աշխարհը պետական գործերի և Մահմադ-ղուլի խանի բարքի (քննութեան) համար, որը մարդատեղ չդնելով անպատիվ էր անում իշխաններին, չարանում էր նրանց դեմ: Այնքան արեց, մինչև որ զայրացրեց իշխանների սրտերը, իսկ նրանք երբ գնացին թագավորի մոտ, սկսեցին ամբաստանել խանին, ուստի թագավորը ցասումով լցվեց խանի դեմ, նրան իշխանութունից զցեց՝ հափշտակելով, բռնագրավելով նրա ողջ հարստութունը, և կապանքներով տարավ Սպահան քաղաքը: Թագավորական ծառայողներից Նաջաֆղուլի խան անունով մեկին ուղարկեց Երևան իբրև կառավարիչ: Սրա մոտ գնաց տեր Հակոբ կաթողիկոսը և շատ օրեր նրա դռները

Փիլիպոս կաթողիկոսի շանքերով սկսված զանգակատունը

գնալ-գալով և շատ ոսկի ու դրամ տալով նրան ու նրա իշխաններին, հագիվ զանգակատան շինութեան թույլտվութիւնն առավ: Արդ՝ մինչ այդ ամենը եղավ, վերջացավ, թվականը փոխվեց և հասավ 1106 (1657) թվի հուլիս ամիսը: Այնուհետև սկսեցին կառուցել մինչև ավարտը հրաշալի արվեստով, քարերի վրա բոլոր պատշաճավոր տեղերում քանդակարդեցին կենդանիների, գազանների, անասունների, թռչունների, բույսերի և տունկերի զանազան տեսակներ, նաև կառույցի հորինվածքը շատ գեղեցիկ ու ներդաշնակ է՝ խարիսխները, սյուները, խոյակները, կամարները և մնացած ամենը: Նրա օրհնութեան օրը անվանեցին Սուրբ հրեշտակապետ՝ խորհրդանշելով գաբրիելյան փողը, որ բարձունքից կանչելու է: Զանգակատան

ավարտը տեղի ունեցավ 1107 (1658) թվականին և խաչվերացի տոնին օրհնեցին խաչը, որ զանգակատան գլխին է, ապա քանդեցին տախտակամածները: Արդ՝ զանգակատան ստույգ պատմությունը այս է, թեպես նրա վրա գրված թվականները այլ են⁴:

Որքան Փիլիպոս կաթողիկոսը ապրեց աշխարհում թե իր վարդապետության, թե կաթողիկոսության ժամանակ, անդադար ու անխափան արդյունավետ գործեր արեց աշխարհում, մանավանդ բարձրագահ աթոռ, Սուրբ Էջմիածնի համար: Սրանով ավելի հաստատուն դարձավ, հարստացավ եկեղեցական անոթներով, ոսկով ու արծաթով, թանկագին զգեստներով, պատվական զրքերով, բազմաթիվ վարդապետներով: Այդպես էլ հարստացավ առտնին սպասքներով, կահկարասիով, պղնձեղենով, բրդեղենով և այլ այսպիսի բաներով: Նաև (չատացան) կենդանիների նախիրները՝ ուղտեր, ջորիներ, մատակ ձիերի երամակներ, ոչխարների հոտեր, խոշոր անասունների նախիրներ, նաև արտեր, այգիներ, ծաղկաստաններ: Նա բազմա-

⁴ Ներկայումս տարին մեկ անգամ՝ սուրբ հրեշտակատեսց տոնին, այդ զանգակատան վրայի խորանում սուրբ Պատարագ է մատուցվում. - Մ.Բ.:

զան ձևերով հոգևոր ու մարմնավոր գործերի մեջ օգտակար էր լինում երկրին, որովհետև բերդի նման ամուր էր նա հայոց ազգի շուրջը ընդդեմ մահմեդականների, որոնք չէին կարողանամ հարստահարել, գրկել հայերին:

Եվ նա մնաց աշխարհում մինչև ծերության ժամանակը՝ վաթսուներեք տարեկան: Լինելով հարգարժան ու մեծաշուք բոլոր ազգերի մոտ՝ հայերի, հռոմների, վրացիների, օսմանցիների, պարսիկների, մեծամեծ իշխանների, մինչև իսկ թագավորների: Եվ այն օրից հետո, երբ ստանձնեց վարդապետական իշխանությունը, անխափան զբաղվեց քարոզությամբ ու խրատներով գյուղերում, քաղաքներում, վանքերում, անապատներում և ամենուրեք, և ինչ որ քարոզում ու խրատում էր, չէր սխալվում, այլ բոլորը արդյունավորվում, պտղաբերում էին:

Իր վախճանի մոտիկ օրերին տեր Փիլիպոս կաթողիկոսը Սուրբ Էջմիածնում էր: Աղուհացքի օրերում՝ չորրորդ կիրակի օրը, ըստ իր մշտական սովորության, նստեց աթոռին և սկսեց այդ կիրակվա քարոզն ասել, որի բնաբանն էր. «Մի հարուստ մարդ, որը ունեւր մի տնտես, սրա մասին ամբաստանություն

եղավ, որպես թե նրա ունեցվածքը վատնում է»: Մեկնաբանելով հասավ այն խոսքին, որ ասում է. «Չես կարողանա այլևս տնտես լինել»: Այստեղ էլ խոսքը վերջացրեց: Իսկ երկրորդ օրը, որ երկուշաբթի էր, տկարացավ և ընկավ մահի՞: Նրա մոտ հավաքվեցին բոլոր միաբաններն ու նրա աշակերտները ու հարցնում էին տկարության մասին: Նրանց պատասխանելով ասաց. «Այս է իմ վերջին տկարությունը, այլևս չեմ առողջանա, քանզի մինչ քարոզս էի ասում, երբ հասա այն խոսքին, որ ասաց՝ չես կարող այլևս տնտես լինել, ինձ թվաց, որ ինչ-որ մեկից հայտնվեց իմ սրտում, թե այլևս մարմնավոր կյանքով չես ապրի, այլևս չես տնտեսի Աստծու տանը, այլ մահվամբ ես վճարվում, ինչպես որ խոսքը վկայելով ասաց, չես կարող այլևս տնտես լինել: Նրա այս խոսքերը լսելով բոլորը մորմոքում ու մղկտում էին նրա ասածի վրա, բայց նա ըստ իր աստվածատուր շնորհների բոլորին մխիթարում էր: Այդպես տկար մնաց մինչև հասավ հինգերորդ կիրակին և այդ գիշեր առավոտվա դեմ սկսվեց հոգեվարքը: Ինքը իմացավ, որ հոգեվարքի մեջ է, ուստի միշտ աղոթք ու օրհնաբանություն ուներ բե-

րանում Աստծու հանդեպ՝ ասելով. «Այժմ արձակիր քո ծառային, Տե՛ր, դեպի խաղաղություն ըստ Քո խոսքի»: Եվ Փիլիպոս սուրբ հայրապետը յուր սրբասուն հոգին ավանդեց Աստծու ձեռքը:

Նրա մահվան լուրը տարածվեց Արարատյան աշխարհի բոլոր շրջակա գավառները: Ամեն ոք, ով լսում էր, վհատված, թուլացած գետին էր ընկնում, որովհետև նա հայերի շուրջը ամուր պարիսպ էր, որ փլվեց: Շրջակա գավառներից մեծ բազմություններ հավաքվեցին, եկան, որովհետև վեց օր անթաղ մնաց, էջմիածնի միաբանները և բոլոր վարդապետները կամենում էին Սուրբ էջմիածնի դռանը իր շինած զանգակատան մեջ թաղել, բայց իշխան Մահմադղուլի խանը, որ մեծ ոխ ու նախանձ ուներ հայրապետի դեմ, հայրապետի՝ խանի համեմատությամբ ավելի հզոր լինելու, այլև զանգակատունը շինելու պատճառով, քանի որ խանը չէր թույլ տալիս զանգակատուն շինել, իսկ կաթողիկոսը իր ուժի հզորությամբ հիմնարկեց և սկսեց շինել, և ներկայումս հայրապետի վախճանված լինելու ժամանակ, երբ լսեց, թե կամենում են զանգակատան մեջ թաղել, խիստ գրգռվեց,

չարացավ և չէր թողնում զանգակատան մեջ թաղել, այլ մեծ հոխորտանքով ասում էր, թե զանգակատունը քանդելու եմ: Եվ այս պատճառով կաթողիկոսը վեց օր անթաղ մնաց. դազաղով էջմիածնի տաճարի մեջ դրված էր: Նա զվարթ երեսով, ինչպես կենդանի մարդ, քնած էր, և նրանից անուշ հոտ էր բուրում. ամենքը, որ մոտենում էին նրան համբուրելու, արմանում ու զարմանում էին հորդաբուխ անուշահոտի և երեսի զվարթության վրա. ոչ միայն քրիստոնյաները, այլև այլազգի մահմեդականները հիացած վերև՝ Աստծուն փառք էին առաքում, որ այդպես փառավորում է իր սրբերին:

Եվ որովհետև Մահմադղուլի խանը չմեղմացավ իր կոպիտ բարքից, չթողեց կաթողիկոսին Սուրբ էջմիածնում թաղել, այդ պատճառով նրան խաչով, ավետարանով, մոմերով, հոգևոր երգերով տարան սուրբ կույս Հռիփսիմեի տաճարը և այնտեղ տաճարի մեջ խորանի հյուսիսային կողմում հանգստի դրին նրան:

Նա Քրիստոսի մոտ բարեխոս է բոլոր քրիստոնյաների և իր հոգեծնունդ որդիների համար: Այժմ երկրի բոլոր բնակիչներից ցավազարները, ախտավորները ուխտի են գալիս

նրա սուրբ տապանը համբուրելու և առողջություն են գտնում իրենց ցավերից և փառավորելով Քրիստոսին՝ գնում են իրենց տեղերը:

Սուրբ ու տիեզերալույս հայրապետ տեր Փիլիպոսի վախճանը տեղի ունեցավ 1104 (1655) թվականի մարտի քսանհինգին՝ աղուհացքի պասի հինգերորդ կիրակի օրը: Նա կաթողիկոսություն արեց քսաներկու տարի երեք ամիս, իսկ ինքը երբ վախճանվեց, վաթսուներեք տարեկան էր:

Նրանից հետո Սուրբ էջմիածնի կաթողիկոսությունը ստանձնեց Չուղայեցի Հակոբ վարդապետը: Քանզի Փիլիպոսի մահվան առթիվ հավաքված վարդապետները, եպիսկոպոսները մնացին Սուրբ էջմիածնում մինչև ծաղկազարդի տոնը և այդ տոնին, նույն թվականի ապրիլ ամսի յոթին Հակոբ վարդապետին օրհնեցին կաթողիկոս, ապա յուրաքանչյուրը գնաց իր տեղը՝ փառավորելով Հորը, Որդուն և Սուրբ Հոգուն հավիտյանս հավիտենից. ամեն:

